

RECENZIJA

ILGAI LAUKTAS NAUJAS PUSLAPIS SOVIETMEČIO KRIKŠČIONYBĖS ISTORIJOJE

Darius Petkūnas. *The Repression of the Evangelical Lutheran Church in Lithuania during the Stalinist Era*. Klaipėda, 2011. – 255 p.

Sovietų režimo antireliginės politikos tyrimų lauke per paskutinį dešimtmetį Lietuvoje nusistovėjo tam tikras sąstingis. Po praėjusio dešimtmečio pradžioje paskelbtų publikacijų, nubrėžusių pagrindinius šios tematikos kontūrus¹, daugiau taip ir nepasirodė iškilnesnių studijų, kuriose būtų analizuojama religinių bendruomenių padėtis sovietmečiu. Todėl praėjusių metų pabaigoje pasirodžiusi Dariaus Petkūno monografija apie Lietuvos liuteronų bendruomenės likimą stalinizmo metais buvo maloni staigmena šių eilučių autoriui, akademinę biografiją pradėjusiam būtent šioje srityje. Dvigubai džiugu dėl to, kad knyga buvo išleista anglų kalba, kas liudija Lietuvos Bažnyčios istorikų – sovietologų pastangas aktyviau dalyvauti tarptautiniame akademiniam diskurse.

Pirmiausia reikia pažymėti, kad recenzuojamoji knyga bent iš dalies užpildo akivaizdžią spragą, buvusią naujausios Bažnyčios istorijos tyrimų bare. Iki šiol daugiausia dėmesio buvo skirta Lietuvoje dominuojančios katalikybės raidai, nemažai tyrinėta specifinė stačiatikių padėtis, o Lie-

¹ Miklašėvič I. *Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie, 1944–1965*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2001; Streikus A. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2002; Laukaitytė R. *Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003.

tuvos kultūros istorijoje ryškų pėdsaką palikusios liuteronybės istorija XX amžiuje, ypač jo antrojoje pusėje, buvo likusi nuošalyje².

Remdamasis atsakingų už antireliginės politikos vykdymą sovietų valdžios institucijų archyviniais dokumentais bei iškilais Lietuvos liuteronų dvasininko Jono Kalvano archyve išlikusiu dokumentų rinkiniu, D. Petkūnas mikroskopiškai rekonstruoja tik vieną sudėtingos Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios (toliau LELB) istorijos aspektą – sovietų režimo pastangas represinėmis priemonėmis visiškai ištrinti šią konfesiją iš šalies religinio ir kultūrinio gyvenimo žemėlapiu. Tai atskleidžiama analizuojant dvi tarpusavyje susipynusias šios represinės politikos gijas: 1945 m. pavasarį, likus vos savaitei iki karo pabaigos, įvykdytą eilinių Bažnyčios narių deportaciją, nuo kurios nukentėjo mažiausiai 300 Lietuvos liuteronų tikybos asmenų, bei per visą pirmąjį sovietų valdymo dešimtmetį išsitęsusi represinį spaudimą prieš liuteronų dvasininkus.

Antrojoje knygos dalyje autorius įtikinamai parodo, kad sovietams grįžus įvykdytas pirmasis masinis Lietuvos gyventojų trėmimas, kurį sovietų teroro tyrinėtojai paprastai vadina vokiečių tautybės asmenų deportacija, iš tikrųjų buvo nukreiptas prieš vietos liuteronų bendruomenę. Liuteronybės išpažinėjai be jokių skrupulų identifikuojami kaip vokiečiai, dauguma tremtinių sąrašuose atsidūrusių asmenų buvo lietuvių tautybės, nemažai jų iki okupacijų buvo pasižymėję kaip aktyvūs liuteronybės lituanizacijos, jos integravimo į Lietuvos religinį gyvenimą šalininkai. Dažniausiai vienintelis tremiamų šeimų „vokiškumo“ įrodymas buvo vietos vykdomųjų komitetų pateiktos pažymos, kuriose liuteronai tradiciškai vadinti „vokiečiais“. Toks šios deportacijos pobūdis paskatino Lietuvoje likusius liuteronus slėpti savo konfesinę tapatybę, o tai leido sovietų valdžiai pateisinti masinį liuteronų bažnyčių uždarinėjimą. Deja, knygos autorius nemėgino išsiaiškinti, kokia buvo vietos katalikų reakcija į kitokio tikėjimo tautiečių stigmatizavimą. Tai leistų geriau pamatyti, ar XX a. pradžioje dar gana problemiškas konfesinės ir tautinės tapatybės atskyrimo klausimas jau buvo išspręstas. Keletas detalių knygos pasakojime liudytų, jog konfesinis uždarumas ir su tuo susiję abipusiai stereotipai dar tebebuvo gajūs. Žvelgiant iš dabarties perspektyvos šiek tiek glumina kai kurių to laikotarpio

² Šiame lauke bene vaisingiausiai besidarbuojantis Arthuras Hermannas daugiausia rašo apie Lietuvos liuteronų istorijos problemas iki Antrojo pasaulinio karo ir nacių okupacijos laikotarpiu.

liuteronų dvasininkų svarstymai, jog liuteronų deportaciją iš Lietuvos suorganizavo... jėzuitai (p. 50).

Trečiojoje knygos dalyje sovietų vykdytas represijas prieš liuteronų kunigus autorius atskleidžia per penkių dvasininkų likimus. Keturi iš jų (Gustavas Rauskinas, Jurgis Gavėnis, Jonas Mizaras ir Erikas Lejeris) 1945–1950 m. sovietų teismų neva už antisovietinę agitaciją buvo nuteisti ir išsiųsti atlikti bausmės į Sibiro lagerius. Taigi nuo sovietų represijų nukentėjo pusė Lietuvoje po karo likusių liuteronų kunigų. Tai labai didelis procentas, turint galvoje, kad liuteronų kunigai, jausdami didesnę grėsmę dėl vyraujančio požiūrio į juos kaip į vokiškosios kultūros ar net nacizmo atstovus, elgėsi gerokai atsargiau už katalikų kunigus (p. 75). Autorius nemėgina atsakyti į klausimą (reikia pripažinti, jog vienareikšmiškai į jį atsakyti būtų labai sunku), ar renkantis represinės politikos taikinius vadovautasi kažkokia racionalia logika, ar veikta be jokio išankstinio plano. Vis dėlto atidžiau panagrinėjus nuteistųjų biografijas, tam tikrų sutapimų galima išvelgti. Visi jie buvo baigę aukštąsias teologijos mokyklas ir kunigais ordinuoti dar iki okupacijos, pasižymėjo kaip aktyvūs 3–4 dešimtmečiais veikusios „Pagalbos“ draugijos, siekusios sumažinti vokiečių įtaką LELB, rėmėjai.

Laisvėje liko asmenys, kurie neturėjo nuoseklaus teologinio išsilavinimo, į kunigus įšventinti jau po 1941 m. repatriacijos, kai į Vokietiją išvykus didžiąjai daliai liuteronų dvasininkų, neliko kam aptarnauti dar gana gausių liuteronų parapijų, buvo jau gana senyvo amžiaus (Ansas Baltris, Mikas Preikšaitis, Frydrichas Mėgnius). Vienintelę išimtį šioje grupėje sudarė Jonas Kalvanas, kuris teologijos studijas Kauno Vytauto Didžiojo ir Rygos universitetuose baigė 1939 m., o kunigu įšventintas 1940 m. vasarą, taip pat buvo jauniausias iš Lietuvoje likusių liuteronų kunigų. Nors ir likęs laisvėje, stalininio teroro metais šis dvasininkas buvo priverstas dirbti ne mažiau sudėtingomis sąlygomis, iš visų pusių supamas sovietų saugumo agentų. Jo likimas atskleidžiamas paskutiniame trečiosios dalies skyriuje. Monografijos autorius čia daugiausia remiasi Lietuvos ypatingajame archyve išlikusia J. Kalvano operatyvinio sekimo byla, kurioje esantys dokumentai iki šiol nebuvo įtraukti į akademinį diskursą. Dėl to šis knygos skyrius yra bene labiausiai intriguojantis ir vertingas istoriografiniu aspektu.

Apibendrinant galima teigti, kad aptariamoji studija yra pirmasis rimtas mėginimas, remiantis anksčiau nenaudotais šaltiniais, atskleisti Lietuvos

ir užsienio skaitytojui sudėtingo mažos religinės bendruomenės likimo sovietinėje sistemoje puslapį. Knygos naratyvas, pajvairintas įdomių iliustracijų (deja, ne visur nurodytas jų šaltinis), suteikia malonaus ir lengvo skaitymo džiaugsmą. Apsiribojęs vien tik represijų klausimu autorius nesiryžo imtis platesnių surinktos tikrai įdomios medžiagos apibendrinimų ar drąsesnių pateiktų faktų interpretacijų. Kiek teko patirti, tai tėra dalis autoriaus pradėto platesnio tyrimo apie LELB padėtį sovietmečiu, todėl galima tikėtis, jog ir šios knygos paraštėse likusios temos bus išplėtos būsimoje studijoje.

Doc. dr. Arūnas Streikus,
Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas